

ВЕСЕЛИН ХАНЧЕВ. ЩРИХИ ОТ ПОЕТИКАТА МУ

(60 години от рождението на поета)

Иван Гранитски

Сътвореното от този поет издава тънкия усет на художника-лирик към фрагмента, към вярно отразеното мигновение, към проникването в дълбините на детайла и едновременно с това — чувството за единство на пресъздаваното, за цялостно и монолитно отражение на действителността. В неговата художествена палитра единичното е само крачка към общото, то е средство за постигането на крайната цел — изображение битието на общото. Може би тъкмо затова в творчеството на Веселин Ханчев има няколко основни теми, към които поетът се връща многократно в своите творби от различни периоди. Съсредоточаването на неговото поетическо внимание върху един проблем в течение на години говори за усилията на духа да обозре всестранно явлението, да постигне неговата същност в динамиката на развитието и изменението му. Освен това тази „многопластова“, ако можем да я наречем така, интерпретация, която се осъществява на отделни качествени нива в различни отрязъци от време, позволява да се създаде представа за движението на авторовото самосъзнание, за промяната, настъпваща в образно-емоционалната система на поета в процеса на търсенето на истината.

Ако трябва най-общо да се определи съдържанието на Ханчевата поезия, би могло да се каже, че това е поезия на хуманизма, на раждането му и изстраждането в човешката душа, на опитите да се съхрани той от атаките на отчуждението и самотата. Хуманизъм — ето думата, която обема в себе си светлите дирения на поета, но заедно с това и раздиращите го нравствено-философски дилеми, мъчителните рефлексивни вглъбвания в космоса на своето собствено „аз“ и спонтанните изблици на възторг пред всемогъществува на природата. Още в юношеските стихотворения на поета се долавя лъхът на тоя хуманистичен порив — първата му стихосбирка „Испания на кръст“ (1937) демонстрира активността на неговото социално мислене, болезнената чувствителност при възприемането на жестоките и драматични събития в Испания по време на гражданската война. Неспokoйното му съзнание се бунтува пред безсмислицата на кръвопролитията, не може да приеме ужаса на братоубийствата. Но в тия стихове позицията на автора още не е определена, неговото отношение към двете страни на този класов конфликт е неясно и протестът му е оцветен от отвлечеността на един хуманизъм „въобще“, една любов към хората „изобщо“.

Поетическото съзряване на Веселин Ханчев е сложен и противоречив процес. Започнал в края на 30-те години, той минава през неизбежните младежки лутания и слабости, за да стигне до първите действително значими творби в началото на следващото десетилетие, където поетът се домогва до непринуден

и естествен изказ. В интонацията на правдиво рисуваните и неукрасени от него картини отеква звученето на остри социални мотиви:

Не са ни родили в една романтична епоха
доволни съпрузи и кротки, покорни жени.
С барут ни покръсти войната, когато дойдохме,
в стоманени люлки люля ни от първите дни.

Бащите — на фронта, а майките — в черно облечени,
а после — бесилки и глад, като вълк упорит...
Ах, мои връстници, няма сте забравили вече?
Нима в мисълта ви е детския спомен изтрит?

Пораснахме ние през нашето мащенско време
не с приказни феи, не с песни и златни лъчи,
едва се родихме, и станяхме вече големи,
едва заживяхме, и хляба ни стана горчив...

(„Към моите връстници“)

Но не резигнацията и примирението пред жестокостта на епохата, пред безпощадната ѝ суровост, завладяват съзнанието на поета. Тъкмо липсата на романтика активизира романтично настроената му натура. Трябва да се промени тая действителност, в която насилието замества мечтанието, беззаконие — справедливостта и пошлостта — красотата. Борбата ще я промени, в нейната стихия ще изгорят старите наслоения, ще рухнат стълбовете на „мащенското време“. Героят на Ханчев е щастлив, че живее в тая епоха на борба: „Епоха бурна и прекрасна/между живота и смъртта!“ („Епоха“), защото в нейните сътресения той може да изяви истински човешкото в себе си.

Веселин Ханчев е дълбоко емоционален по своята природа. Дори когато се опитва да бъде безстрастен и точен художник на видимото, когато иска просто да „фотографира“ реалността, той не може да скрие собственото си отношение, в което проличава нравственото неспокойствие на честния творец („Морга“, „Приказка за старите неща“, „На един разстрелян“.) За него поезията е отрицание на застиналото, на статичното, тя е непрестанно движение и духовна неудовлетвореност, търсене на все нови и нови състояния, в които неизчерпаемата човешка душевност да постига самата себе си.

Разбира се, тия стихове от началото и средата на 40-те години са само първият духовен изблик на поета Ханчев. Макар в тях да откриваме някои черти, присъщи за по-късната му зряла поезия, те са, образно казано, само първите пристъпи на бурята, внезапно появяващият се и изчезващ вятър, странната приглушена тишина, а не вихърът и воят на самата буря, неудържимата ѝ ярост, повалеща всичко пред себе си. А „бурята“ или истинското осъществяване на поета идва няколко години по-късно със създаването на „Стихове в паласките“ (1954). Творбите от тая книга той носи в душата си почти десет години — време, достатъчно да се премислят и изстрадат темите, да се избистри изказът и да се намери най-адекватната поетична форма.

Хуманистичният патос на Веселин Ханчев намира своя най-пълнен дотогава израз в „Стихове в паласките“. Известната декларативност и схематичност, присъща за някои от по-ранните му стихове, сега отстъпват място на проникновеното и задълбочено извайване образите на героите. Без да се стреми към излишна усложненост и без да си поставя задачата да създаде един разгърнат и детайлизиран образ на Отечествената война, той успява да улови характерни моменти от психологията на войника, типични черти и особености на неговия нравствен мир („Знамето на батальона“, „Балада за бащата и сина“, „Спомен“, „Песен за устната хармоника“).

Безспорно обаче най-голям интерес в книгата представлява цикълът „Стихове в паласките“, дал и името на целия сборник. В същност творбите от тоя цикъл звучат като части на една поема — макар и самостоятелни по замисъл и композиция, те се сливат в едно цяло от общия идейно-емоционален акцент. Частите са отделните картини, чието общо възприемане изгражда представата за действителността. Дори във формално отношение те са различно композирани, защото отразяват различни настроения, олицетворяват нееднозначността на живота.

Мъжествени и сурови интонации се усещат във „фрагментите“ на тази „поема“:

В паласките до пачките с куршуми,
на походи и в люти боеве
зареждах ви, сурови мои думи,
родени в боя, мои стихове.

Войнишката си нежност и омраза
на вас, на вас единички поверих.
Това, което с пушка не изказах,
опитах се да кажа в моя стих.

(„В паласките до пачките с куршуми“)

Стихът е станал непривично твърд и насечен, сякаш е изчезнала предишната му напевност и звучи само мелодията на марша. В същност тази накъсаност и отсеченост, тия сурови ритми са необходими на поета, за да изведе силата на своята любов от противопоставянето ѝ на омразата, от контраста между обичаното — свободата, която трябва да се постигне, и мразеното — несвободата (в лицето на фашизма), която трябва да се разруши. Така любовта на лирическия герой върви за ръка заедно с омразата му: „Как любовта си, майчице, ще пазя, /с какво сърце, кажи,/ ако ръката моя без омраза/приклада в бой държи?“ („Благодаря ти, мамо“).

Съществена особеност на Ханчевата поетика е търсенето на полюсните състояния. В „Стихове в паласките“ отново проличава влечението му към анти-тезисната композиция (този стремеж към изображение на отричащите се противоположности ще видим още по-ярко изразен в сборника „Лирика“). Любов и омраза, живот и смърт — ето полюсите, които маркират отношенията на поета при подхода му към пресъздаваните образи. Тези полюсни състояния са в основата на неговия рисунък, защото те отразяват най-важните, кризисни моменти от живота на героите и поради това съдържат истината за тях. Склонността към антитезисното шрихиране сама по себе си вече изключва еднообразието на изображението. Затова светът, създаван от Ханчев, е богат и сложен — остротата и експресивната обогрненост на слога отстъпват място на съзерцателното вгълбяване, на пастелния ескиз:

Не, не мога да спя. Ще изляза навън под небето,
дето светят звезди и тревожния вятър тръби.
Искам там да съм с теб, да ти кажа това, за което
не успях, не посмях, може би...

Недолюбих те аз, ненагалих те, моя любима.
Раздели ни дългът. Затова не плачи, не кори!
За да има любов и мечти занаяпред за да има,
аз отивам на бой призори.

(„Не, не мога да спя“)

Светът на поезията е повече свят на духовните излъчвания, отколкото на сетивните превъплъщения. В него конкретното приема образа на неуловимото, а вечно изплъзващото се става предметно осезаемо. Тоя свят е отражение на действителния, но същевременно той е различен от него, защото в момента на самото отражение вече е заключено неговото отрицание. Пресътвореното, запечатаното върху хартията застива — в следващия миг то не изразява същността на обекта, понеже непрестанното развитие го е тласнало напред. Така целта на всяка истинска поезия е не да търси максимално точното, „абсолютното“ отражение на действителното, а да улавя и съхранява движението към постигането на тоя абсолютен образ. Движение, което никога няма да осъществи целта си (иначе поезията би се саморазрушила), защото ако си послужим с думите на Пол Валери, „всяка поезия е само опит (разр. моя — И. Г.) за доближаване към чисто идеалното състояние“.

Поезията на Веселин Ханчев е именно такава „доближаване“. Тя олицетворява характерното за истинския творец душевно неспокойствие и непрекъснат стремеж към промени. Според Ханчев поетът трябва да бъде вечно напрегнатата струна на човешката съвест, той трябва да бъде въплътената жажда на човечеството за морално съвършенство. Със собственото си поетическо творчество авторът защитава тия позиции. Подобни мотиви присъствуват (макар и не в толкова ясно изразен вид) още в по-ранните творби на поета, конкретизират се в сборника „Стихове в паласките“, за да получат своята най-пълна изјава в „Лирика“, излязла през 1960 г.

„Лирика“ концентрира в себе си всички предишни постижения на поета. Тя довежда докрай започналите да настъпват в поетиката му емоционално-образни и структурно-композиционни изменения. Същевременно тя не е просто следващо стъпало на развитие, крачка към усъвършенствуването на таланта, а качествено нов етап в неговото творчество, разрешаване на по-високо ниво на натрупаните противоречия.

На Веселин Ханчев като творец са въобще неприсъщи риторичността и заемаването на декламаторски пози; вроденият му артистизъм предпазва поетичния изказ от външни ефекти и приповдигнатост на тона. Той има пристрастие повече към изповедния рисунък, към меките и приглушени интонации, затова предпочитаната форма, в която осъществява поетическите си идеи, е монологът. В „Лирика“ тая изповедно-монологична линия достига крайното си развитие. Разбира се, поетът не се затваря в херметичния свят на своите спомени и преживявания, не потъва в някакво отвлечено съзерцание. Напротив, вгълбяването в духовните пространства на лирическия герой разкрива кръгзорите на богата и сложна душевност, в която резонира съвремението с всичките му нерешени и противоречиви проблеми. Именно жаждата да се даде отговор на тия болни проблеми кара поета да не се задоволява само с изображението на видимото, а да навлиза в неизследваните територии на вътрешните преживявания. В „Посвещение“ Ханчев изповядва:

За да останеш, за да си потребен,
за да те има и след теб доря,
ти всяка вещ и образ покрай тебе
открий отново и пресътвори.
Пресътвори ги ти като лозата,
затворила пространствата в зърна,
като дървото в плод, като пчелата,
създала мед от пръст и светлина;
като жената стенеща, в която
по-гъстен образ дири любовта,

като земята, връщаща богато
и облаци, и птици, и листа.

Творчеството — ето смисъла на човешкия живот за поета. Животът без творчество обрича личността на бавна, но непредотвратима разруха, той убива поетичното в нея. А щастието и красотата са постижими именно и само чрез отдадения на творчеството живот, само в горенето и непрестанното движение на търсещия дух. Целта на битието и на своя живот Ханчев вижда в повторното откриване на всяка истина, за да може чрез нейното изстраждане тя да бъде разбрана и осмислена:

О, трябва всяка вещ да се изстрада,
повторно всяка вещ да се роди
и всеки образ, който в теб попада,
да свети с блясък непознат преди,
и мислите да правят в тебе рани,
мъчително и дълго да тежат,
и всяка мисъл в тебе да остане
като зараснал белег в твойта плът.

(„Посвещение“)

Тия строфи са израз на дългите и мъчителни търсения на поета през годините, в тях е кондензирана неговата художествена мъдрост. Мъдрост, която според изказа на Пенчо Данчев е „опазила топлата любов към хората, вярата в тях, като е загубила само наивната или малодушна склонност да си създава илюзии както по отношение на техните добродетели, така и по отношение на техните пороци. Това е мъдрост, която е смогнала да съхрани смелия полет на помислите, упоритата воля да се върви напред и все напред, но която е неразделна от съзнанието за трагичните конфликти на съвременността“ (П. Данчев, Критика и естетика. С., 1972, с. 73).

Не би било пресилено навярно да се каже, че цялото поетическо пълноводие на Веселин Ханчев е укротено в „Посвещение“. Както в семето е заключен плодът, така и в това стихотворение и в „Балада за човека“, „Земя и небе“, „Не, не трябва“, „Поет“, се съдържат характерните особености на неговата поезика.

Човекът е несвършен и животът му е кратък, но той постига безсмъртие с неукротимата си колумбовска страст към открития: „Да бъдеш Колумб/ всеки миг от живота си. /Да откриваш земи и звезди,/ да откриваш пространства и хора“ („Поет“). За Ханчев поетът е откривател на нови пространства в духовния свят на човека, той е изследовател на човешкия „космос“. Ето защо бихме могли да кажем, че той възприема поезията като „движение на духа от крайното към безкрайното“ (Джузепе Мацини), като еманация на скритата в дълбините на човешката душа жажда към неизвестното и непознатото, която го кара да надзърта дори в обятията на смъртта:

Колумб остана
до последния миг на живота си.
И смъртта си дори
открий като свят непознат,
като нова земя посрещни я,
неоткрита от теб досега.

(„Поет“)

* * *

Веселин Ханчев е един от големите лирици в нашата литература. На пръв поглед би могло да възникне впечатлението, че неизменните драматични инто-

нации, задъхната напрегнатост на слога и резките, понякога дори сурови ритми ще придадат дисонансно, нехармонично звучене на стиха, но това е привидност. В същност неговият поетичен изказ е твърде мелодичен, на места даже песенен. С това може би се обяснява нерядкото използване на баладата като форма за организация на поетическия материал.

От „Испания на кръст“ до „Лирика“ Веселин Ханчев измина един път от почти четвърт век в търсене на поетичното. И през цялото това време основно изразно средство на неговия поетичен рисунък е алегорията. Тя го привлича със своите възможности да създава разгърнати в дълбочина образи, да надхвърля контурите на обикновеното, конвенционалното отражение и да навлиза в сложния и неедноизмерен свят на духа. Тази алегория е „разказ, в който отсъства проповедническото изкуство на баснята. Той (поетът — б. м., И. Г.) не обича да поучава. Той обича да размисля. И чрез мисълта си да открива дълбоки истини. Той ни принуждава да проверяваме своите възможности, своята лична мярка за простото и сложното в живота“ (П. Зарев. Панорама на българската литература. Т. V. С., 1976, с. 334). Ханчев влага в алегорията такова значение, че в някои стихотворения тя престава да бъде само образно-композиционен похват, а придобива по-широки функции. Да вземем например стихотворението „Изтегляне на мрежите“:

В пясъка — десет чифта крака.
Десет чифта ръце — на въжето.

Тегли така. Тегли така.
Изтегли цяло морето.

Началото би могло да ни заблуди, че става дума само за изтегляне на мрежи от рибари, но това е едва първият слой от рисуваната картина, защото по нататък следва: „Изтегли роклята на цветя,/ обещана от лани,/ хляба, огъня солта, /ласките обещани./ Изтегли кончето от мукава,/ бяло, с черни копита. / Една песен, а след това/ уста в устата впита.“ Дотук лирическото повествование непрекъснато раздвоява вниманието ни и ни насочва към две равнозначни решения. Първо то ни внушава мисълта за рибарите, които изтеглят пълните мрежи, а заедно с тях и своя огън и хляб, защото в мрежите е това, от което живеят; а после ни отвежда към любимата за поета тема — борбата на човека с природата и със себе си, за да извоюва щастieto. Тия две едновременно звучащи тези, които имат еднакво право на съществуване, получават допълнителна емоционална окраска във финала:

Изтегли тютюн и платна,
чаша вино, гърлото сгряло.
две звезди на прозореца. Тишина.
Малко сън за умореното тяло.
Тегли така. Тегли така...

за да дойде накрая поантата, която е изцяло повторение на началото: „В пясъка — десет чифта крака./ Десет чифта ръце — на въжето./ Тегли така. Тегли така./ Изтегли цяло морето.“ По този начин творбата е изградена върху два самостоятелни плана — пряк и алегоричен. Те се взаимопроникват и взаимообуславят, защото изразяват явления, намиращи се в диалектическо единство помежду си. Изтеглянето на мрежите е в същност изтеглянето на човешкото щастие от хаоса на мрака, постигането жадувания образ на красотата. Ето тезата, която е на втори план, абстрактното обобщение. То обаче не може да съществува без предметно-сетивната конкретност на реално изтеглените от рибарите мрежи

(първия план), както и пресъздаването на тоя образ би било безсмислено, ако в основата му не беше заложена алегорията.

Подобна роля алегорията играе и в стихотворения като „Ябълка върху острова“, „Балада за човека“, „Драма, наблюдавана сутрин“, „Когато влакът идеше“. Разбира се, алегорично-метафоричният изказ в отделните творби получава различно звучене — и по степен на наситеност, и по концептуална насоченост. В известен смисъл тоя факт обяснява противоположността на настроенятия в две съседни, а понякога дори и в едно единствено стихотворение.

Твърде често Веселин Ханчев си служи със звуковата картина. Неговият рисунък е пластично-релефен, с широка палитра от багри, която нерядко е комбинирана с употребата на алитерация: „Падна гръм. Синя мълния близко премина./ Стана синя самата земя./ Аз усетих под тънката мокра коприна/ как безпомощно ти занемя“ („Мълния“). Натрупването на съгласните звукове „с“ и „н“ създава физическото усещане за свистенето на мълнията, а същевременно внася допълнителен акцент върху синия цвят — една почти призрачна атмосфера, която трябва да контрастира на светлата поанта. Такова алитерационно, а също така и асонансно шрихиране ще открием в „Земя и небе“, „Пръстен“, „Парижкят дъжд, възпят от една шарманка“, „Жив съм“ и т. н.

По-особен интерес от поетиката на Ханчев представлява неговата ритмова и римна система. (Разбира се, това би могло да бъде предмет на специално изследване, а настоящите тезиси бележки имат амбицията само да маркират някои по-характерни черти в това отношение.) В поезията си тоя творец показва удивително разнообразие на използваните стихотворни форми. В стиховете му няма да открием грапави, утежняващи цялостното възприятие места, те респектират с елегантното владение на ритмичните стъпки, със свежестта и свободата си. Свобода, в която се отразява една внушителна поетическа култура (корените ѝ трябва да търсим преди всичко в руската и френската поезия). Най-интересна е може би мелодията на Ханчевия стих. Явно е, че поетът отдава голямо значение на музикалната стойност на думата, на нейната способност да изобразява определен звук в общия контекст на творбата. Затова тоя мелодизира словесния изказ и с помощта на паузи и композиционни повторения, където е необходимо, успява да придаде на лирическото повествование рефреново звучене. („Изтегляне на мрежите“, „Парижкят дъжд, възпят от една шарманка“, „Земя и небе“, „Черният вятър“, „Ленин“.) В някои стихове поетът постига непривичната интонация на едно, ако можем така да го наречем, акцентно-вълново мелодично въздействие, което прави изказа динамичен и напрегнат: „Иде и тъгнат скалите. Иде — и птиците гони. /Иде — и вадят жените вехтите гръцки икони./ Иде — и диво се мятат празните лодки на кея,/ бурята вече дочули, лъхнати вече от нея“ („Черният вятър“).

Веселин Ханчев не можа да довърши своите търсения в областта на стихотворната форма. Новото съдържание, което започваше да изпълва стиховете му, го изправи на прага на значителни структурно-композиционни изменения — то изискваше и нова форма, в която да се выплътти. За жалост смъртта прекъсна живота на поета. Прекъсна го тъкмо в момент, когато ставаша явни плодотворните вътрешнотрансформационни процеси в неговата поетика, довели стиха му до смели и оригинални решения. Най-добрите от последните му „бели“ или още т. нар. интонационни стихове могат да създадат бегла представа, в каква насока биха продължили неговите дирения. Да вземем например „Ленин“:

Той трябваше да дойде между нас,
О, трябваше!
Дори ако не бе дошъл,
пак щяхме ние да го създадем

и щяхме да го наречем
с най-нежни имена:

звезда,
надежда,
свобода,
възмездие.

Пак щяхме ние да го създадем,
за да го поделим
на милиони части
шпастие,
за да го носим в себе си
като сърце.

Респектира този особен ритъм, символизиращ сякаш движение и напластяване на напрежението, което се разгръща постепенно и завършва с неочаквана поанта. Внушението е монолитно и цялостно, макар че компонентите на единния образ са независими асоциативни гнезда, които могат да съществуват и самостоятелно, а „мозаичната“, на пръв поглед разхвърляна композиция в крайна сметка придобива хармоничен вид.

Твърде съществена особеност на Ханчевата поезика, проявила се още в някои от ранните му стихотворения, но получила истинско развитие едва в последните творби на поета („Тишина“, „Имам всичко“, „Присъда“, „Жив съм“), е експресията на изказа. Тя се предопределя от рефлексията на поетическото самосъзнание, от неговите драматични вътрешни борби, от стремежа да се постигне по емоционален път антиномичната същност на битието. Като прибавим и личната, физическа борба на поета с коварната болест, усилията, които трябва да положи духът му, за да се противопостави на нейните пристъпи, ще можем да си обясним почти френетичната задъханост на слога и катарзисно звучащия рефрен „Жив съм“ от едноименното стихотворение. Едва ли има в съвременната българска литература друго подобно стихотворение, изпълнено с толкова трагизъм и едновременно с такава трескава, неудържима динамика, символизираща могъществото на непобедимия човешки дух:

Хора, спрелите минути ме болят.

Жив съм.

По загубените пътища креця.

Жив съм.

Хора,

искам рождества,

не искам смърт.

Жив съм.

В мен крещи нероден света.

Жив съм.

Мъртъв ще съм,

ако не крещи от болка.

Жив съм.

Хора,

чуите диагнозата на болестта:

Жив съм.

Борбата — един от неизменните мотиви в поетиката на Ханчев, трябваше да стане същност на неговите последни дни. Не само в поезията той не преклони главата си, но и в живота, за да се слоят те в едно цяло — поетичен живот и жизнена поезия. Поезията му прие за своя родна стихия борбата. Тя осъди на смърт „мнимите приятелства“ и „измамните желания“, „малките цели“ и „слънцата от станиол“, за да изрече с устните на поета:

Осъждам ви на смърт,
за да живея.

(„Присъда“)